

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Ahmet Aydın. *Yavana: İslam Medeniyetinin Büyük Havzası/Hint*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021, 372 sayfa.

Nuran SARICI*

“Yavana: İslam Medeniyetinin Büyük Havzası/Hint” başlığını taşıyan eser, Müslümanların Hint alt kıtasındaki serüvenini “Tanıma (Gazneliler)”, “Yerleşme (Delhi Türk Sultanlığı)” ve “Kökleşme (Babürlüler)” olmak üzere üç ana bölüme ayırarak ilmî, mimari ve sanatsal açılardan bölgenin İslam medeniyetine katkılarını incelemeyi hedefler. Genel olarak okuyucuya Hint alt kıtasındaki Türk-İslam ilim havzasının bütüncül bir resmini sunan “Yavana”, araştırmacılara Hint havzası ile ilgili neler yapılabileceğine dair ışık tutan değerli bir çalışmadır. Ancak çalışmanın neden Hintliler tarafından Müslümanlar için, onların kendilerinden daha aşağı olduklarını ifade etmek üzere “öteki, yabancı, istilacı, görgüsüz, bilgisiz” anlamında olumsuz bir niteleme olarak kullandıkları “Yavana” kavramı ile isimlendirildiği izaha muhtaçtır. Dikkat çekici olsa da isimlendirmenin içerik ile uyumlu olduğunu söylemek mümkün değildir.

Eserin girişinde “Havza” kavramı üzerinde duran yazar, bir bölgenin İslam Medeniyet Havzası olarak anılabilmesi için iki hususa sahip olması gerektiğini vurgular: 1- Yüksek seviyeli bir eğitim imkânı sunarak bölgedeki farklı ilim geleneklerini etkileme, onlara yön verme ve kendine yetebilme kriterlerini taşıması, 2- Bütün ilimlere dair kuşatıcı bir mesai ve literatüre sahip olması. Bu iki kriterden hareketle Hint alt kıtasının bir İslam Medeniyet Havzası olduğunu göstermeye çalışan yazara göre bir medeniyet havzasının gelişiminden bahsetmek aynı zamanda o bölgenin ilmî tarihini kronolojik olarak yazmak demektir. Bu anlamda yazar mezkûr çalışmasıyla, Hint alt kıtasına ilmî, kültürel ve siyasi anlamda en fazla tesir eden topluluklardan biri olan ve bölgeye İslam’ı getiren Türklerin, İslam bilim tarihine sağlamış oldukları katkıları sunma gayreti içindedir. Dolayısıyla kitap, Hint alt kıtasında hüküm süren Türk-İslam devletlerinin tarihî serencamı, bu dönemlerdeki ilmî ve kültürel hayatı ve bölgenin bir ilim havzasına dönüşme sürecini kronolojik olarak inceleyen bir kurguya sahiptir.

Birinci Bölüm’de 963-1186 yılları arasında Hint alt kıtasında hüküm süren Gazneliler ele alınmıştır. Geçen iki yüzyıl boyunca alt kıtada hâkimiyet kurma ve bölgede daha fazla nüfuz sağlamaya yönelik olarak fetih hareketleri, yeni şehirler ve mabetler inşa etmekle meşgul olan Gazneliler, Fâtımîler tarafından desteklenen batinî düşüncenin temsilcileri Karmatî ve İsmâilî gibi sapkın fırkalarla da mücadele etmişlerdir. Gazneli hükümdarları hem Abbâsî halifesine

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, nsarici@kastamonu.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-7102-4593

hem de dönemin hilafet merkezi olan Bağdat'a bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Yazar, Gaznelilerin Hint alt kıtasındaki faaliyetlerinin, bölgenin İslam ile tanışmasını sağlamaktan ibaret olduğunu ve mezkûr bölgenin bu dönemde henüz bir ilim havzası hâline gelmediğini ifade etmektedir. Hatta bölgenin bu dönemde bir ilim merkezi dahi sayılamayacağı kanaatindedir. Yazar bu iddiasını, Bîrûnî'nin (ö. 453/1061) *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eserinde İslami ilimlerin farklı sahalarına dair muhtelif tedaris faaliyetlerine işaret etmemesiyle delillendirir (s. 99).

"Yerleşme" başlıklı ikinci bölümde, bölgede Türk-İslam hâkimiyetinin güçlenmesinde Gaznelilere nispetle ilmî, sosyal, ekonomik, siyasi ve mimari tesirleriyle daha kalıcı bir etki bırakan Delhi Türk Sultanlığı dönemi (1206-1526) ele alınmıştır. Yazar bu dönemde Muizzî sultanları Kutbüddin Aybek, Şemseddin İltutmuş, Muhammed Tuğluk, Firûzşah Tuğluk, İskender Lûdî ve Gıyâseddin Balaban olmak üzere dindarlıklarıyla tanınan hükümdarların katkılarıyla kurulan İslam şehirleri, medreseler ve hankâhların yanı sıra yaptıkları davetler ve bölgeye yönelik gerçekleşen Moğol istilaları nedeniyle Hindistan'a göç eden âlimlerin ve sanatkârların Delhi'yi bir ilim ve kültür merkezi hâline getirme süreçlerini inceler. Yazara göre Hint alt kıtası bu dönemde mezkûr ilim havzası olma kriterleri bağlamında ulemayı ve talebeleri celbeden bir bölge olma özelliği gösterse de âlimlerin bir başka ilim merkezine ihtiyaç duymaksızın ilmî gelişimlerini tamamlayabildikleri bir merkez hâline henüz gelmemiştir (s. 124). Yazar bu durumu Bağdat'taki Abbasi halifeleri ile Delhi Sultanları arasındaki elçilik vazifesini üstlenen Sâğânî'nin (ö. 650/1252), söz konusu sultanlar tarafından kendisine gösterilen teveccühü ve teklif edilen idari görevleri reddedip buradaki ilmî atmosferi yeterli görmeyerek Gazne, Yemen ve Hicaz istikametinde rihle yapması, ömrünün sonlarını da Bağdat'ta tedaris ve telif faaliyetleriyle geçirmesiyle irtibatlandırır (s. 146). Ayrıca Yazar, Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561), 521 âlimin biyografisini incelediği *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye* adlı eserinde ilim taliplerinin Hint'e gitmeyi hedeflememelerinden hareketle, Hindistan'ın henüz ulemayı kendine çeken bir coğrafya olarak görülmediğini belirterek dönemin Hintli âlimlerinin önde gelen ulemadan sayılmadığını ispata çalışır (s. 160).

Yazar, Delhi Türk sultanlarının başlıca meselesi olan Moğol akınlarının bölgenin ilmî hayatını olumsuz yönde etkilemesiyle ilişkilendirmektedir. Delhi Türk Sultanlığı'nda temel eğitim önceleri camilerin avlusunda verilirken Delhi, Bedâyun, Ecmir gibi şehirlerde inşa edilen Medrese-i Muizziyye, Medrese-i Nâsiriyye, Medrese-i Firuzâbâd gibi devrin en büyük medreselerinin etkin rolüyle, cami merkezli eğitim faaliyetleri daha sistemli hâle gelmiştir. Tarihçi Ziyâeddin Berenî bu dönemde 50'ye yakın müderrisin varlığından bahseder. Yazara göre dönemin eğitim kurumları olan medreselerin müfredatı çerçevesinde İslami eğitimin daha sistemli hâle geldiği söylenebilir de medreselerde ortak bir müfredatın takip edildiği söylenemez (s. 141).

Yazar, hadis alanında Abdullah b. Sa'dullah es-Sindî, Rahmetullah b. Abdullah b. İbrahim es-Sindî, Ya'kûb b. el-Hasan el-Keşmîrî; fıkıh alanında Şemsüddin Yahya, el-Evdî, Şeyh Hamidüddin ed-Dihlevî, Rüknüddin el-Kindî ed-Dihlevî, Şihâbüddin ez-Zâvelî, Şeyh el-Hüdâd el-Cunpûrî, Ebû Hafs; tefsir alanında Ebû Bekir İshak b. Tâceddin, Gîsûdırâz,

Ebü'l-Hasan Mehâimî; tasavvuf alanında Ali b. Şihâbüddin Hemedânî, Hâce Muînüddin Hasan el-Çeştî, Kutbuddin Bahtiyar Kâkî, Nâgevrî, Feridüddin Genc-i Şeker, Zekeriyâ Multânî; tarih alanında Fahreddin Mübarek Şâh, Minhâc-ı Sîrâc el-Cüzcânî, Hasan Nizâmî; dil ve edebiyatta ise Ziyâeddin Nahşebî gibi alanlarında bu coğrafyada öne çıkmış şahsiyetlerden kısaca bahseder (s. 147-159). Kitapta yer almamakla birlikte Muhammed Tuğluk devrinde Şam'dan Hint'e göç edip Mizzî, İbn Teymiyye ve Zehebî gibi âlimlerin talebesi olmuş, Sultan Tuğluk tarafından büyük bir teveccühle karşılanmış, saray içinde ve dışında hadis okutma ile meşgul olmuş Abdülaziz Erdebîlî'nin yanı sıra Ebû Tev'eme Buhârî, Cemâlüddin Muhaddis ve onun talebesi Mahdûm Buhârî, devrin hadisçi sufilerinden Hâce Nizâmüddin Evliya, Şemsüddin Üdî, Fahrüddin Dihlevî, Nâsirüddin Çerağ, Ziyâeddin Berenî gibi meşhur âlimler ve sufi muhaddisler de bu kapsamda zikredilebilir.

Bâbürlülerin (1526-1858), Hint alt kıtasının bir ilim havzası hâline gelmesindeki etkin rollerini konu alan Üçüncü Bölüm'de, imparatorluğun tarihçesi, dönemin medrese eğitimi ve ayrıntılı müfredatları, Sind Bölgesi uleması, "İslam medeniyetinin eksen şehirleri" Agra ve Delhi'nin misyonu, dönemin ilmî atmosferine yön veren âlimler ve kısaca İngiliz sömürge dönemi Hindistan'ı gibi konular ele alınır. Bu dönemde alt kıta, Delhi merkezli teşekkül eden ilim havzası, âlimleri bölgeye çeken, kendine has literatürü, ekolleri ve tartışmaları olan, bir diğer ifadeyle kendine yetebilen bir bölge hâlini almıştır. Ayrıca bu dönemde İran İslam havzasının bir etkisi olarak Farsça bir ilim dili hâline gelmiştir. Bununla birlikte devletin kurucu hükümdarı Bâbü'rşâh'tan itibaren Çağatay lehçesinin de bir ilim ve edebiyat dili olarak bölgede varlığını koruması, Bâbürlülerin Türk diline en önemli hizmetlerinden biridir (s. 187). Evrengzîb Âlemgîr döneminde Molla Kutbüddin es-Sehâlevî öncülüğünde her ilim dalından tek bir kitabın okutulması esasına dayanan Ders-i Nizâmî adlı özel bir müfredat geliştirilmiştir. Bu dönemde açılan Rahimiyye ve Firengî Mahal Medreseleri bölgenin en tanınmış eğitim kurumlarıdır (s. 200). Çalışmanın başında ifade edildiği üzere bu dönemin ilmî atmosferini kapsayıcı bir şekilde incelemek kitabın hacmini aşacağı için konu, birçok ilim havzasını etkisi altında bırakan İmâm-ı Rabbânî, hadis ilminin bölgede yaygınlaşmasına yönelik gayretleriyle tanınan Abdülhak ed-Dihlevî, ihya ve tecdid düşünceleri ile öne çıkan Şah Veliyyullah gibi etkili âlimler üzerinden işlenmiştir. Ancak bu dönemde Muhammed b. Tâhir el-Fettenî, Abdünnebi b. Ahmed Gangohî, Muhammed Âbid es-Sindî, Ahmed Ali Sehârenpûrî, Muhammed Murtaza Zebîdî Bilgrâmî gibi şahsiyetlerden ve mücadelelerinden kısaca da olsa bahsedilmemesi bir eksiklik. Dönemin ilmî serüveninin Şah Veliyyullah üzerinden daha yoğun olarak işlenmesi, yazarın doktora çalışma konusuyla ilgili olmalıdır.

Yazar eserinde yanlış anlaşılabilir bazı genellemelere gider. Nitekim o, Bâbürlü Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Hintli Müslümanların artık Cuma hutbelerinde Osmanlı hali-fesinin ismini zikretmesinden, Balkan ve Osmanlı-Rus savaşlarında düzenledikleri yardım kampanyaları ile Osmanlı Devleti'ne destek olmalarından ve Osmanlı Devleti'nin bekası için gösterdikleri fedakârlıklardan bahseder (s. 182). Ancak genellemeye dayalı bu ifadeler, o dönemin tüm farklı din yorumlarının aynı hedef istikametinde çalıştığını düşündürebilirse de

Birelvî Ekolü mensupları, Osmanlı'ya yardım komitelerine katılmadıkları gibi hilafet meselesinde de Osmanlı karşıtı bir tavır takınmışlardır.

Kitabın biçim, kaynak kullanım, alan ve literatür açılarından değerlendirilmesine yönelik genel olarak şunlar söylenebilir: Kitabın sıradan bir okur açısından en önemli özelliği, bölgeye dair herhangi bir malumata sahip olmadan bile okunabilecek sade bir üsluba sahip olması ve bölgeyi tarih, dil-edebiyat, coğrafya, ekonomi, mimari, ilim ve sosyo-kültürel açıdan tanıtan oldukça zengin bir muhteva içermesidir. Aynı zamanda eser, Hint alt kıtasına dair ilahiyat, tarih, siyaset bilimi, sanat tarihi gibi alanlarda çalışma yapan araştırmacılara yeni araştırma konuları hususunda kapı aralayarak pek çok öneri sunmaktadır (s. 53, 69, 71, 72, 74, 106, 133, 203, 212, 225, 255, 286). Bununla birlikte “Bölgeye dair daha önce bilgi sahibi olmayan genel okurlar gözetilerek hazırlanmış yetkin bir bölge tarihi çalışması olma” iddiasını taşıyan eserin genelinde yaygın okur kitlesi gözetilmişse de genel okuyucunun aşına olmadığı için ilk geçtiği yerlerde açıklanması beklenen Amritakunda (s. 42), maharaca (s. 92), Siva (s. 95) gibi kelimeler göze çarpar. Din-i İlâhi (s. 195) ve Sebk-i Hindî (s. 188) gibi kavramlar ise ilk kez geçtikleri yerlerde değil daha sonradan açıklanmıştır. Yine yazar, özel bir mana içeren kelimeleri açıklarken sözlükler yerine ikincil kaynaklara başvurmuştur. Havza kavramına yönelik mülahazalarını sunduğu Giriş kısmında çalışmanın metoduna ve kaynakları kullanma biçimine değinmemiştir.

Kitapta kaynağı tasrih edilmeyen bazı bilgiler ve görseller de yer almaktadır. Nitekim Müslümanların Hint alt kıtası ile ilk temaslarına dair Müslümanların Hint bölgesine yönelmelerinin Hz. Peygamber'in bu ülkeyi işaret etmesiyle başlatılabileceğine dair Ebû Hüreyre rivayetinin kaynağı (s. 21) zikredilmemiştir. Eserin son sayfalarında (s. 369, 370, 371, 372) yer alan fotoğrafların ve Delhi Türk Sultanlığı siyasi haritasının (s. 366) kaynağı da belirsizdir.

Eserde yazım-anlatım ve editöryal okuma açısından çok sayıda hata yer alır. Onlarca yazım hatasının (s. 25, 58, 63, 69, 80, 86, 101, 110, 111, 118, 127, 128, 164, 188, 191, 201, 204, 231, 242, 248, 282) yanı sıra bazı şahıs ve yer isimleri yanlış yazılmıştır. Örneğin “Muğire b. Ebi'l-Âs”, Muğiyre b. Ebi'l-Âsî (s. 80), “Hukeym b. Cebele”, Hakîm b. Cebele ve Hâkim b. Cebele (s. 80), “Bükan”, Bükân (s. 81), “Rebî b. Subeyh”, Rebî b. Sabîh (s. 82), “Ebû İshak el-İsferâyîni”, Ebû İshâk el-İsferâini (s. 103), “Lâl Kot”, Lalkot (s. 245), “Lal Kila”, Lâl Kıl'a (s. 251), “Bedâûni”, Beâûni (s. 192), “Jumna (Yamuna)”, Cemne (s. 198) şeklinde yazılmıştır. Kitap boyunca hicri/miladi tarih yazımlarında çeşitli problemler vardır ve belli bir standart izlenmemiştir (s. 31, 39, 54, 67, 72, 81, 83, 147, 196, 197). Vefat tarihlerinin hicri/miladi kayıtlarında da benzer sorunlar vardır (s. 22, 24, 30). Yahudi bir yazar olan Dâvud b. Mervân el-Mukammis'in tam vefat tarihine ulaşılabildiği hâlde “v. 3/9 yüzyıl” (s. 42) şeklinde bir yuvarlama verilmiş, bazı önemli isimlerin vefat tarihleri ise kaydedilmemiştir (s. 21, 22, 26, 29, 49, 80, 81). Dikkat çeken bir diğer husus, çalışmada dizine ve kısaltmalar tablosuna yer verilmemiş olmasıdır. Bölge tarihi olma iddiası taşıyan bir eser çok sayıda şahıs, eser ve belde ismi içerdiğinden okuyuculara kolaylık sağlaması açısından dizin kritik bir ihtiyaçtır.